

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

БОРЗЕНКО ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ

ХУДОЖНІЙ СВІТ УКРАЇНСЬКОЇ ПРОЗИ Г. КВІТКИ-ОСНОВ'ЯНЕНКА

Ю. ОІ. ОІ - Українська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1996

Дисертація є рукописом

Робота виконана на кафедрі історії української літератури
Харківського державного університету

Науковий керівник - кандидат філологічних наук,
доцент Ісіченко Д. А.

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук
Деркач Б. А.;

кандидат філологічних наук
Гончар О. І.

Провідна організація - Інститут українознавства ім. І. Кри-
п'якевича.

Захист відбудеться "20" травня 1996 року о ____ год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 01. 24. 02 в
Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України за
адресою : 252001, Київ-І, вул. Грушевського, 4.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту літе-
ратури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.

Автореферат розісланий "12" квітня 1996 року.

Учений секретар
спеціалізованої
вченої ради

кандидат філологічних наук

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

М. Сулима

М. М. Сулима

Робота присвячена вивченню української прози відомого письменника Григорія Квітки-Основ'яненка /1778-1843/. Його творчість, як етапне явище літературного процесу ХІХ ст., привертала і привертає увагу широкого кола дослідників. Три головні чинники вітчизняної наукової традиції - національний, народницький і соціологічний - по-різному і в різних своїх модифікаціях та поєднаннях суттєво вплинули на сучасну рецепцію творчої спадщини видатного митця. Натомість очевидно, що таке звужене сприйняття далеко не вичерпує смислової повноти й багатоплановості його прозового доробку.

Зумовлена вимогами часу об'єктивна потреба нового /хронологічно й методологічно/ прочитання "Малороссийских повестей" Г. Квітки-Основ'яненка визначає актуальність пропонованого дослідження.

Залучення низки досі недостатньо врахованих наукових джерел, вивчення художньої структури без огляду на позалітературні ідеологічні моделі, дослідження ряду смислових компонентів тексту, що у попередніх прочитаннях зазнавали редукції, - все це окреслює наукову новизну роботи, оскільки сприяє створенню нового, більш повного й ідеологічно незаангажованого погляду на українську прозу Г. Квітки-Основ'яненка.

Метою дослідження є нове прочитання, опис і системне вивчення смислового корпусу українських художніх прозових текстів Г. Квітки-Основ'яненка.

Методологічною основою дисертації є підхід, що орієнтується на структуральний принцип іманентного дослідження. Текст розглядається як автономний художній світ, якому властива своя

внутрішня логіка. Методика, застосована в роботі, становить собою спрощену, адаптовану до конкретного матеріалу, модифікацію літературного структуралізму. Автор спирається на науково-методологічні положення, викладені у працях С. Аверінцева, Р. Барта, М. Бахтіна, Х. Гадамера, Г. Грабовича, Г. Косікова, Ю. Лотмана, Б. Парахонського, М. Полякова, В. Топорова, С. Тураєва, Б. Успенського; на конкретні розвідки з теми дисертації О. Білецького, М. Возняка, О. Гончара, М. Зерова, С. Зубкова, М. Костомарова, П. Куліша, А. Ніковського, В. Петрова, М. Петрова, Ю. Савченка, В. Тарнавського, Д. Чижевського, М. Яценка та ін.

Предметом вивчення є українська художня проза Г. Квітки-Основ'яненка /"Малоросійські повісті"/, зокрема її семантична структура.

Практичне значення дисертації. Результати дослідження можуть бути використані у вузівських лекціях і практичних курсах, спецкурсах і спецсемінарах з історії української літератури, як матеріал для укладання методичних рекомендацій та посібників.

Апробація роботи. За темою дисертації прочитані доповіді на національній та міжвузівських наукових конференціях / Київ, 1990; Харків, 1995; Харків, 1996 /. Основні положення й повний текст дисертації обговорені на засіданні кафедри історії української літератури Харківського державного університету. Результати наукових досліджень подані в чотирьох публікаціях.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, дванадцяти невеликих за обсягом розділів, висновків і списку використаної літератури. Характер композиції роботи зумовлений вимогами обраної методики дослідження.

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтовано тему роботи, її актуальність та наукову новизну; визначено ступінь вивченості проблеми, мету, завдання, методологію дослідження.

Перший розділ - "Оповідач".

Оповідач - виразно окреслений суб"єкт літературної дійсності, особистісні координати якого містить повний варіант назви - "Малеросійские повести, рассказываемые Грицьком Основьяненком". Фіктивна ситуація усної розповіді постає як суттєвий чинник художньої структури. Вона передбачає уявного слухача, який би забезпечував оповідну правдоподібність. Оповідач подає свою версію подій і явищ реального, переповідаючи почуте або розповідаючи про побачене. Його коментарі й повчання, організовані у вигляді монологів та сентенцій, розпочинають або завершують оповідь. Ці повчання різні за змістом, пафосом та стилем. Попри все вони складають із себе цілісну систему поглядів на світ. Оповідач постає як мораліст, а художній світ - як система організованих словом моральних уроків. Моралізаторство Грицька Основ"яненка співвідноситься з основними постулатами християнської етичної системи. Інтерпретуючи явища реального, оповідач може вдаватися до розлогих відступів і коментарів, може іронізувати, сміятися, спрощувати складне й ускладнювати буденне, але в усьому його діяльність є послідовною й системною. Він імпровізує в межах, заданих еталонним порядком речей. Наслідування цього порядку стає для оповідача процесом оволодіння реальністю: тільки впорядковувачись за абсолютним взірцем, світ набуває для нього доцільності й значущості.

Однак слово оповідача в художній структурі "Малоросійських повістей" важливе, але не останнє. Образ автора присутній у тексті як певна ідеологічна норма. Оповідач і автор репрезентують різні взаємокорельовані ціннісно-смыслові плани, реалізовані в ігрових моментах, що закладені в самій структурі оповіді. Поєднання у наративній структурі цих образів сприяє тому, що важливі світоглядні істини подаються у простому й доступному вигляді. Цикл моральних уроків розкриває певну позицію, і відповідно – своєрідний тип моральної краси.

Другий розділ – "Універсум".

Універсум "Малоросійських повістей" організований за християнською моделлю й мислиться як витвір і результат розгортання Божественного задуму. Відтак, правила організації часу і простору, співвідношення причин і наслідків, ієрархія цінностей постають у ньому як принципово визначені. Разом з тим "Малоросійські повісти" репрезентують конкретний і своєрідний культурний контекст, що не в усьому однозначно співвідноситься з еталонною схемою, хоча за внутрішнім смыслом добре з нею узгоджується. Ключове місце в універсумі займають такі поняття як віра, чесноти, гріх, любов, смерть, що безпосередньо пов'язані зі сферою сакрального і визначають онтологічний статус індивіда. Віра дає свободу, звільняючи від страху перед хаосом. Свобода, поєднуючись з особистою відповідальністю кожного, передбачає необхідність утримання від усього злого, тобто від гріха. Покарання за гріхи виконує регулятивну функцію – як необхідна демонстрація вищої справедливості та нагадування про містичну перспективу.

В універсумі "Малоросійських повістей" визначальною є межа,

що поділяє реальність на дві принципово відмінні сфери - "небесне" і "земне", вічне й марнотне. Вони складають єдину діючу систему зв'язків і взаємозалежностей, створюючи своєрідний паралелізм, що забезпечує реальність тотальної сітки ототожнень і сприяє розкриттю глибинних смислів існування. Вони також визначають головну часово-просторову опозицію.

Часова структура у своїй основі поєднує час сакральний, християнський та час природний і господарсько-звичайний. Основою в організації просторової сфери постає простір селянський. Він символізує порядок, освячений вищою силою і переданий від батьків як зразок для наслідування. За побудовою і змістом селянський простір є усталеним і консервативним, а його стосунки з іншими просторовими сферами - чітко регламентованими.

Влаштований за християнською моделлю, універсум відзначається винесенням найближче до свого центру світу селянського, як норми, зразкового утворення, що зберігає незіпсованими певні метафізичні істини. Поєднання християнської метафізики й селянського побуту як ціннісної системи є характерною особливістю художнього світу "Малороссийских повестей".

Третій розділ - "Образ престолярного життя".

Художня реальність прози Г. Квітки-Основ'яненка локалізується головним чином у межах селянського світу, точніше - в межах світу престолярного. Простота є ціннісним показником в авторському баченні реальності. Вона постає як ознака повноти і повноцінності, як узагальнююча норма, що визначає форми і способи ідентифікації людини з середовищем, гармонійного включення до загального влаштування універсуму. Модуси простоти - релігійність і патріархальність, традиційність у побуті й звичаях,

щирість і безпосередність у вияві почуттів, розсудливість і добротність тощо – проілюстровані на конкретних прикладах, пов'язаних між собою у системний зв'язок імперативом моральності.

Зокрема, українська проза Г. Квітки-Основ'яненка трактує релігійність у поняттях "простої" людини, для якої життя релігійне й церковне є невід'ємним компонентом власної істоти, воно є природним, таким, що не потребує дискурсивного доведення, а знаходить обґрунтування самою реальністю. "Проста душа" за своєю сутністю просвітлена, а отже, релігійна і моральна: вона відчуває органічно і прагне до Бога.

Поряд із релігійністю важливими ознаками "простоти" постають патріархальність і вірність традиціям. Формула "у нас іде по-Божому та по-старосвітськи" /2, 52/ визначає загальне влаштування простонародного світу. При цьому старосвітське переживається головним чином у моральному плані – як позитивно позначене та перевірене практикою.

Отже, селянське середовище, чи інакше – середовище простих людей, набуває якоїсь особливої значимості. Згідно з нею поняття простоти, що характеризує певну людську норму, асоціюється з просвітительською природністю, а "справжній християнин" практично ототожнюється з "природною людиною".

Четвертий розділ – "Образ життєвого шляху: "добрі люди" та їх антиподи".

Образ життєвого шляху розкривається через змалювання людських постатей, що умовно поділяються на так звані "добрих людей" та їх антиподів. Цей поділ співвідноситься з двома рівнями розуміння реальності.

Перший рівень – це рівень оповідача або близький до нього.

"Добрі люди" розуміють або відчують сутнісний смисл універсуму, а отже, будують відповідно свою життєву філософію.

Другий рівень – це рівень непросвітлений, неморальний, рівень марновірства й забобонів.

Перехід з одного рівня до іншого не є виключеним. У кожному випадку він супроводжується сутнісними змінами людської істоти. Один варіант – моральне падіння, втрата особистісних ознак, соціального статусу /"От тобі і скарб", "Мертвецький великдень"/. Другий передбачає випробування, виправлення й залучення до більш глибокого розуміння світопорядку /"Сердешна Оксана"/.

Життєвий шлях у "Малороссийских повестях" загалом кодифіковано настановами євангельської моралі, адаптованої до форм простонародного світу. Життя людини трактується як пересування у системі ціннісних координат. Властивості "добрих людей" – працьовитість, релігійність, повага до старших, правдивість, утримання від пияцтва тощо – постають у цій системі як позитивно позначені. Натомість порушення моральних норм, вихід за межі традиційного селянського етосу, а також порушення норм професійної етики зумовлюють деградацію й саморуїнування особистості.

П'ятий розділ – "Образ суспільного устрою".

На концепцію соціального впорядкування у прозі Г. Квітки-Основ'яненка суттєво вплинуло загальне християнське бачення універсуму, згідно з яким любов є неодмінною умовою суспільної гармонії. Патріархальність як соціальна модель постає логічним варіантом узгодження міжлюдських взаємин.

Соціальне життя реалізується у двох вимірах, що у своїй взаємодії підтримують загальну рівновагу. Духовні структури орієнтують поведінку суб'єкта у різних ситуаціях та обставинах.

зумовлюючи процес прийняття вибору як кожним, так і соціальною групою.

Урядова система забезпечує нормальні зв'язки між "селянським" і "панським" світами як окремими частинами цілого, взаємопроникнення між якими засуджується, оскільки загрожує функціонуванню всього суспільного організму.

Порушення загального ритму, обов'язків і правил, встановлених у соціальній групі, спричиняє відповідні санкції. Ледарі й п'яниці /"От тобі і окарб", "Мертвецький великдень"/, злодії /"Перекотиполе", "Козир-дівка"/, дівчина-покритка /"Сердешна Оксана"/ сприймаються в художньому світі "Малороссийских повестей" як соціально неповноцінні й зазнають засудження.

Відзначимо, що соціальний устрій, запропонований у прозі Г. Квітки-Основ'яненка, становить собою гомеостатичну систему. Взаємодія метафізичного й практичного вимірів, моральний імператив, що передбачає дотримання кожним суб'єктом певних норм співжиття, – все це сприяє збереженню соціальної стабільності. Настанова на впорядкування громадського життя, що чітко простежується у "Малороссийских повестях", вимагає протидії факторам руйнування та сприяє очищенню людських взаємин, вимагає позбавлення їх від усього чужорідного, повернення до простого, природного, у цьому випадку – патріархального, заснованого на християнській любові, влаштування соціуму.

Шостий розділ – "Купований розум".

У "Малороссийских повестях" генеральна просвітительська опозиція розумного / нерозумного виявлена чітко і разом з тим – досить своєрідно, у комплексній взаємодії з поняттями простоти, почуття й моральності. У спрощеному трактуванні вона має

приблизно такий вигляд. Розумне є простим і доступним, натомість нерозумне – складне й незвичне. Розумне невіддільне від ширості у вияві почуттів; нерозумне, як правило, лицемірне, фальшиве й корисливе. Нарешті, розумне є моральним, спрямованим на добро; нерозумне призводить до моральної деградації, воно недобре, або ж просто нікчемне, марнотне.

У розділі із залученням широкого текстового матеріалу досліджуються вияви "купованого розуму" – складного й незвичного, корисливого й фальшивого, та протиставленого йому розуму зразкових селян, що трактується у "Малороссийских повестях" згідно з євангельськими настановами.

Можна спостерегти, що розум у прозі Г.Квітки-Основ'яненка є одним з тих концептуальних моментів, які зумовлюють характер відтвореної дійсності, а особливо – людини, як окремої реальності, у її зв'язках з іншими елементами загальної картини світу. Розум визначає просвітлений погляд на реальність: погляд моральний, оптимістичний, вільний від марновірства й забобонів.

У "Малороссийских повестях" з поняттям розуму тісно пов'язана проблема збереження традиційного, і зокрема – етнографічної та мовної ідентичності. Водночас розумне є невід'ємним від позиції християнського гуманізму, а отже, за суттю – космополітичне. У прозі Г. Квітки-Основ'яненка обґрунтовується потреба збереження традиційних вартостей, переосмислених крізь призму "справжнього", загальнолюдського розуму. Таким є важливий пункт життєвої філософії Грицька Основ'яненка, не сформульований прямо, але чітко виражений у системі образів художньої реальності.

Сьомий розділ – "Почуття і переживання".

Почуття і переживання становлять суттєвий компонент

художнього світу "Малороссийских повестей". Поряд із розумом вони є основою пізнання реальності, оскільки речі як цінності пізнаються саме в емоційному акті. Лише стаючи предметом почуття знання цінностей мотивує людські вчинки й визначає характер діяльності.

Концептуально почуттєва сфера "Малороссийских повестей" лежить у площині просвітительських ідеологічних поглядів. Чутливість є ознакою природності, простоти і трактується оповідачем як позитивно позначена властивість. Здатність зразкового селянина до ширих почуттів і переживань співвідноситься з "незіпсованістю" просвітительської "людини природи". Нормативність просвітительського ідеалу зумовлює характер і способи вияву почуттів у прозі Г. Квітки-Основ'яненка. Почуття у "Малороссийских повестях" осмислене, контрольоване насамперед моральними приписами. Любов, приміром, передбачає в першу чергу самопожертву. Зрозуміло, йдеться про високі почуття, позбавлені егоїзму. Поряд з ними, як контраст, змальовано також і почуття "низькі". Скажімо, "ширїй" любові протиставляється "низька", морально невинуватана пристрасть /"Сердешна Оксана"/.

Почуття й переживання виявляються у більшості випадків дещо картинно. З одного боку, помітна багатослівність, добір певного типу лексики, поважна та часто афектована тональність оповіді. З іншого – відповідні жести, міміка, тобто зовнішні вияви психічних станів. Такі елементи складаються в авторський код, що передає різні відтінки почуттєвої сфери. Не забуваймо, що описи емоційних станів подано від імені оповідача, який сам включається до загального емоційного струменя, співпереживачи : "розказуючи душа болять" /2, 366/.

Картинність почуттів поєднується у "Малоросійських повістях" з певною одноманітністю. Емоції регламентовано : вони повинні бути сильними навіть зовнішньо, виразними, часто - сльозливими. Це зумовлює деякий схематизм, стереотипність у змалюванні почуттєвої сфери.

Зазначимо, що для організації почуттєвої сфери у прозі Г. Квітки-Основ'яненка характерне поєднання заперечення й утвердження. Почуття "високі", зразкові протиставлено "низьким", зіпсованим. В інтерпретаціях оповідача подано певну почуттєву норму просвітительської людини, для якої чутливість є відповідником морального усвідомлення реальності. Контрольованість, осмисленість почуттів є необхідною. Тільки такі почуття є красивими, привабливими, оскільки не псують природного образу людини, а лише його доповнюють, увиразнюють, унаочнюють.

Восьмий розділ - "Пересуди і забобони".

Художній універсум "Малоросійських повістей" побудовано відповідно до певного погляду, який визначає, що є насправді реальним, а що є фікцією, фантазією, марновірством й забобонами. Усе, що не відповідає встановленому зразку, виноситься на периферію художнього універсуму, ставиться під сумнів, переосмислюється у моральному плані, часто трактується як марновірство і забобони.

До розряду пересудів і забобонів потрапляють ксенофобія, невігластво, ворожбитство, частина народних вірувань тощо.

Ряд вірувань, пов'язаних зокрема з демонологією, трактується як забобонність, спричинена моральним псуванням. Акценти у боротьбі добра і зла зі світу надприродного переносяться до сфери особистісного та громадського життя, ставляться в залежність від природи людини. Персоніфікації злих сил переосмислюються

в іронічному плані й виносяться на край або за межі реальності.

Характерно, що схильність до забобонності властива у "Малоросійських повістях" морально нестійким натурам, котрі нехтують традиційними правилами співжиття та християнськими настановами. Засудження й іронічне розвінчання забобонності виконує в художньому світі прози Г. Квіткі-Оснoв"яненка важливу концептуальну роль. Ця тенденція увиразнює межу між розумним і нерозумним, природним та фальшивим, цілісним та зіпсованим.

Дев"ятий розділ - "Жінка з чоловічого погляду".

Саме таке трактування жіночих образів знаходимо у "Малоросійських повістях" - "жінка з чоловічого погляду". При цьому автор, оповідач, персонажі репрезентують поєднання двох типів бачення жінки. Перший - ближчий до погляду суб"єктивного і визначається головним чином авторською позицією, вираженою в образних переживаннях оповідача і, рідше, персонажів. Другий - пов"язаний з відтворенням у головних рисах стереотипного погляду на жінку, закріпленого у традиції.

Дослідження текстового матеріалу показує, що погляд на жінку у "Малоросійських повістях" подається через загальну систему християнських цінностей. Відповідно жінка розглядається у згоді з універсальними критеріями, що чинні для кожного християнина. Разом з тим "жінка з чоловічого погляду" постає як особлива, загадкова "натура" /"дівчачу натуру трудно розгадати" /2, 33/ й под./, яка керується частіше настроєм; звідси - жіноча мінливість. У жінки, на відміну від чоловіка, переважає почуттєве начало /"...нам це треба розтолковати" /2, 365/. При цьому жінка включена до сфери патріархального побуту, де її права й обов"язки чітко визначені - відповідно до "натури".

Жіноча краса постає як поняття широче, яке стосується не тільки зовнішності. Це передусім наближеність до "вищої" реальності, що є вічною, абсолютною, статичною, а отже, насправді зразково красивою. Наслідкування цієї реальності виявляється у зображенні ряду жіночих постатей /"Маруся", "Щира любов", "Козир-дівка" тощо/. Можна говорити про особливий жіночий світ у "Малороссийских повестях", з чоловічого погляду часто незвичний, непередбачуваний, що поєднує приземлене й високе, тривіальне й загадкове. Нарешті, з жінкою у Квітчиній прозі пов'язується концепція "широї любові".

Десятий розділ - "Щира любов".

Значиме місце у художньому світі української прози Г. Квітки-Основ'яненка займає інтерпретація любові. Прагнучи у всьому до зразкового, ідеального, Грицько Основ'яненко і тут шукає не просто любові, а саме "широї любові", у якій "нема своєї волі, свого хотіння, свого шастя" /2, 304/.

Любов обов'язково мусить мати духовну основу. Дійсно "широю" є та любов, що поєднує ознаки платонівського "еросу" та каритативної християнської любові. Відтак, головними критеріями "щирості" є первинність духовного і християнська жертовність. Можна говорити, що за концепцією "Малороссийских повестей" щира любов - ідеальна вища субстанція, що реалізується в екзистенційному вимірі як першооснова людської сутності та морального обов'язку. Відповідно вона є одним з головних і справжніх мотивів, що визначають ціннісну орієнтацію і вчинки персонажів.

"Щира любов" у прозі Г. Квітки-Основ'яненка пов'язується з певною незіпсованістю, природною моральністю. Остання конкретизується у християнських образах, які символізують абсолютні

зразки та визначають норми поведінки. Логічно, що "шира любов" трактується також як взагалі любов до ближнього. Порятунком людей від голоду /"Добре роби - добре і буде"/ та сиріт під час епідемії хвороби /"Божі діти"/, - такий християнський альтруїзм, активний, дієвий може бути інтерпретовано як вияв "широї любові".

Таким чином, образ "широї любові" у Квітчиній прозі співвідноситься принаймні з двома головними концептуальними лініями. Перша стосується особистого життя, взаємин між чоловіком і жінкою, які будуються на духовній спорідненості й передбачають відповідальність - аж до самопожертви. Друга лінія переносить "ширу любов" на суспільні взаємини, точніше, на взаємини між людьми взагалі /за патріархальним поглядом суспільство - велика родина/. У ряді, що визначається "широю любов'ю", поряд із зразковими селянами розташовані ідеальний губернатор /"Козир-дівка"/ та цар-доброчинець /"Добре роби - добре і буде"/. Відтак, "шира любов" постає як важливий чинник Квітчиної утопічної програми суспільного влаштування. Позитивна світоглядна програма "Малоросійських повістей" великою мірою побудована на різноманітних модифікаціях "широї любові", представлених в історіях оповідача.

Одинадцятий розділ - "Образ смерті".

Образ смерті у прозі Г. Квітки-Основ'яненка загалом концептуально тотожний християнському розумінню цього поняття. Однак суб'єктивно він поданий досить своєрідно. Насамперед це виражається у загальній оптимістичній тональності художнього світу. Відсутня надмірна заглибленість у власне проблему смерті. Вона часто цікавить Грицька Основ'яненка у зв'язку з відновленням справедливості або ж як контрастний, симетричний елемент

відносно інших явищ реальності /"широї любові" й под./ ; або ж іноді - з естетичного, культурницького боку /зображення обряду поховання/.

Бачимо, що образ смерті у "Малороссийских повестях" дістає досить цікаве трактування, набуває двоплановості. Високий і низький оповідні плани ілюструють можливі варіанти інтерпретації смерті. Християнські уявлення про смерть постають дещо трансформованими просвітительським баченням. Смерть демістифікується, вводиться до сфери практичних правил і рекомендацій. Розум аж надто спрощує, іноді - схематизує цей образ, розвінчує уявлення про фатальну залежність людини від надприродних злих сил, що можуть спричинити смерть. Сама людина, провадячи моральне, осмислене життя, зберігаючи тим самим безсмертну душу, запобігає смерті. Отже, смерть дістає у художньому світі своє логічне пояснення. Страх, переживання смерті як чогось ірраціонального відходять на другий план. Смерть постає як підсумок життєвого шляху людини, як результат вільного вибору та усвідомлення особистої відповідальності.

Дванадцятий розділ - "Пошуки "справжнього".

Художньо-естетична домінанта "Малороссийских повестей" Г. Квітки-Оснoв"яненка - пошуки "справжнього". Вона визначає спосіб відтворення реальності, що, з одного боку, постає як саморозгортання "вищого", абсолютного, а з іншого - є антропоморфною, описаною за людськими мірками; відтак, ставлення до реальності в певному сенсі ілюструє відносини між двома "природами" людини.

Проза Г. Квітки-Оснoв"яненка поєднує протонародний український світ з християнською метафізиком. Таке бачення визначає

просвітлений погляд на людину й міжлюдські взаємини. Для нього характерна настанова на впорядкування, уточнення, пошук доцільності, що передбачає не поверховість, а заглиблення, віддає перевагу не мінливій формі, а пошуку сутнісного, абсолютного - "справжнього" - навіть у явищах буденних.

У "Висновках" узагальнено результати дослідження художнього світу "Малороссийских повестей" Г. Квітки-Основ'яненка. Вони окреслюються такими моментами.

У прозі письменника звернено увагу на простір селянський, простонародний, що приховує в собі особливу значимість, красу. Простота є однією з найбільш важливих його ознак. Вона загалом асоціюється з просвітительською "природністю", характеризуючи певну людську норму. Відповідно вона набуває світоглядних ознак. Складне, чужорідне пояснюється частіше особистою неморальністю. Відповідальність кожного відтак набуває майже онтологічного значення: від поведінки окремої людини залежить збереження загальної стабільності світу.

Моральність у "Малороссийских повестях" релігійна, християнська. Живучи за певним ідеальним зразком, людина відповідно формує свій світ, влаштовує його так, ніби він справді й безпосередньо для неї є "світом Божим". Релігійність у Квітчиній прозі виявляється найперше в наслідуванні євангельських зразків, з якими співвідносяться події і вчинки персонажів. Художня реальність "євангелізується", у повсякденному шукаються ознаки вічного, абсолютного.

Просвітительська людина природи у "Малороссийских повестях" знаходить свій відповідник в образі "справжнього християнина", що становить суттєвий концептуальний складник простонародного

світу. Він є ніби втіленням зразкової моральної схеми. Пoboжність поєднано в цьому образі з практичною селянською розсудливістю.

Як контраст, антитезу до образів зразкових селян подано оповідачем їхніх антиподів. Відхід від селянської традиції, що забезпечує у своїх приписах самозбереження особистості, спричиняє втрату природних ознак. Таким чином, у "Малоросійських повістях" унаочнюється християнська свобода вибору в паралельно поданих можливих варіантах життєвого шляху. Марци духовні відповідники, вчинки людей дістають належну оцінку. Насправді реальними є духовні "скарби", що асоціюються з доброчесною поведінкою.

У згоді з цим побудовано суспільні взаємини. Особиста відповідальність набуває в них визначальної ролі. Кожен мусить спрямовувати свою діяльність на загальне благо. Влаштування суспільства у "Малоросійських повістях" зорієнтоване на патріархальну модель, коли воно постає ніби одна велика родина. Доброчесний і працьовитий селянин за своєю мудрістю і значимістю для суспільства не поступається панам та чиновникам. Іноді навпаки, селянин з його незіпсованим, "природним" ставленням до речей подає зразок громадянської поведінки /"Добре роби – добре і буде"/. Образ царя-благодійника набуває в системі суспільних взаємин значення символу, уособлення престолярних поглядів на справедливого та турботливого господаря-трудівника.

Для епохи Просвітництва найхарактернішими були два погляди – іронічний та утопічний, що частіше поєднувалися. Престолярна утопія, представлена у "Малоросійських повістях", має дуже опосередковане відношення до конкретних історико-соціальних побудов. Квітчина проза взагалі не є соціальною,

головним критерієм визнається особиста моральність кожного незалежно від соціального статусу.

Домінантою бачення реальності у "Малоросійських повістях" усе ж таки залишається розум. Світ досягається і впорядковується розумом; реальним є розумне і доцільне, все інше постає як псування, наслідок відходу від встановленого порядку. Звідси - дуже помітно виявлена тенденція до впорядкування, уточнення, доповнення, симетрії. Провині завжди відповідає покарання, страждання компенсуються наступною винагородою. Смістова побудова "Малоросійських повістей" зорієнтована на точність викладу, ясність думки, іноді аж ніби на надлишкове наголошування на певних моральних істинах. Смісто на перший погляд дуже простий, прозорий. У цьому вбачається певна краса. Простота, сталість ніби самі по собі вже є у світі "Малоросійських повістей" красивими. Звідси - замишування в елементах традиційного побуту. Уповільнене, статичне патріархальне життя постає як ідилічне. Простота в ньому означає утримання від усього зайвого, надмірного, неприродного. Ідилія престонародного світу передбачає якусь рівновагу, так би мовити, "фундаментальність", а не марноту і мінливість. Кожна подія має своє продовження, метафізичний відповідник; така "симетрія" передбачає відновлення загального порядку через доповнення, уточнення, виправлення тощо. Самі по собі зло, псування, шкода втрачають глибший сенс, так само як і смерть, багатство, влада - вони не є самодостатніми. Добродійність важлива з огляду на моральну красу, злі вчинки є контрастом до ідеалу, що увиразнює красу; багатство і влада вартісні лише у зв'язку з красою християнського альтруїзму, нарешті, смерть доповнює красу "справжнього" життя.

Почуття у "Малоросійських повістях" відіграють важливу роль, однак не абсолютизуються. Це почуття розумово контрольовані й морально виправдані. Почуттєвість найповніше розкривається в концепції "широї любові". Маючи головним компонентом любов карітативну, євангельську, вона визначається християнською жертівністю та настановою на душевну спорідненість. Цілий ряд творів Г. Квітки-Основ'яненка розкриває "ширу любов" у взаєминах між дівчиною й парубком. У "Малоросійських повістях" до жіночих образів ставлення особливе. Жіноча особистість, згідно з текстом, відзначається загадковістю, незвичайністю, мінливістю, переважанням чуттєвого.

"Шира любов" у прозі Г. Квітки-Основ'яненка нерідко пов'язується з образом смерті /"Маруся", "Шира любов"/. Взагалі смерть, хоча й широко представлена у художній реальності, не створює песимістичного настрою. Він нівелиється настановою на ідилічну організацію світу. Смерть постає як момент життя, переживаючись у зв'язку з християнською вірою в містичну перспективу. Одночасно смерть підкреслює красу життя та створює ефект правдоподібності ідеальних явищ.

Нарешті звернімося до питання співвідношення Квітичної прози з інваріантним просвітительським комплексом. З огляду на це "Малоросійские повести" загалом можуть бути схарактеризовані такими основними пунктами.

Підкреслена концептуальність.

Тракування розуму й почуття як головних чинників засвоєння світу.

Євангелізація та "раціоналізація" релігійного світогляду.

Звернення до протонародної тематики і вироблення

своєрідної концепції "простоти".

Пошук свого, "справжнього" позитивного шляху і у зв'язку з цим фактичне ототожнення "православного християнина" з просвітительською "людиною природи".

До цього додамо, що Квітчина проза, співвідносячись з процесом засвоєння нових на початок ХІХ ст. європейських форм та ідей, включаючись до уніфікованої системи просвітительських поглядів на світ, не вдавалася до заперечення традиційного, національного. Навпаки, цей процес стимулював нове – більш глибоке і творче – осмислення традиції як основи для вироблення власної позитивної світоглядної програми. Це виявилось, зокрема, в орієнтації на досвід християнського моралізування, що містив значний потенціал для реалізації просвітительського ідеалу. Таким чином, проза Г. Квітки-Основ'яненка утрималася від засвоєння нігілістичних елементів європейського Просвітництва, зберегла культурну спадкоємність і одночасно збагатила українське письменство новими літературними ідеями.

Основні положення дисертації відбиті в публікаціях :

1. Фольклорна символіка повісті Г. Ф. Квітки-Основ'яненка "Маруся" та її відтворення в автоперекладі // Вісник Харків. ун-ту. Проблеми філології. – 1990. – № 353. – С. 60-65.
2. "Малороссийские повести" Г. Ф. Квітки-Основ'яненка : Образ реальності // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – 1993. – № I. – С. 85-92.
3. "Купований розум" у художній концепції "Малороссийских повестей" Григорія Квітки-Основ'яненка // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. – 1995. – № 4. – С. III-II6.

4. Образ оповідача в структурі художньої реальності "Малорос-
сийских повестей" Г. Квітки-Основ'яненка // Тенденції розвитку
української літератури та літературної критики нових часів :
Зб. тез міжвузівської наук. конф. - Харків, 1996. - С. 50-52.

Boz

Summary

Borzenko A. I.

Artistic world of Ukrainian prose of G. Kvitka-Osmovianenko.
The dissertation /manuscript/ for obtaining the degree of candi-
date of philology. Ukrainian Academy of Sciences, Institute
of Literature, Kiev, 1996. This work is presenting the new
reading of artistic texts of Ukrainian prose writer G. Kvit-
ka-Osmovianenko. The creative work of writer it's the autono-
mous reality - in accordance with the requirements of litera-
ry structuralism.

The following important points allow to compare the prose
of G. Kvitka-Osmovianenko with European enlightener literary
complex on a level of intertextual correlations.

On the basis of study, analysis and system description of
semantic structures of G. Kvitka-Osmovianenko's Ukrainian prose
its inside ideological and artistic logic is brought to light.

Аннотация

Борзенко А. И. Художественный мир украинской прозы Г. Квитки-
Основьяненко. Диссертация /рукопись/ на соискание ученой степе-
ни кандидата филологических наук по специальности Ю. ОI. ОI. -
Украинская литература, Институт литературы им. Т. Г. Шевченко
Национальной Академии Наук Украины, Киев, 1996. В работе

осуществлена попытка нового прочтения украинской прозы Г.Квитки-Основьяненко. В ходе исследования произведено выявление, описание и системное изучение особенностей семантической структуры художественной прозы писателя. Особое внимание обращено на те смысловые компоненты, которые в предыдущих прочтениях не нашли достаточно полного освещения.

Ключові слова: текст, структура, семантика, Просвітительство.

Підп. до друку 04.04.96. Формат 60x84^{1/16}. Папір друк. № 2
Друк офсетний. Умовн.-друк. арк.1,0. Тираж 100 прим.
Зам. № 359.

310002, м.Харків, вул. Петровського, 25,
Редакційно-видавничий відділ ХАДІ

AB.34.550

AB 34.550